

CHOWANNA

TOM 1 (38)

EDUKACJA A MARGINALIZACJA I WYKLUCZENIE SPOŁECZNE

pod redakcją Anny Nowak

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2012

Redaktor naczelny
Dr hab. Zbigniew Spendel

Recenzenci
Dr hab. Barbara Kromolicka, prof. dr hab. Andrzej Radziewicz-Winnicki

Rada Naukowa

Prof. dr hab. Jerzy Brzeziński
Prof. dr hab. Maria Czerepaniak-Walczak
Prof. dr hab. Kazimierz Denek
Prof. dr hab. Adam Frączek
Prof. dr hab. Stanisław Juszczyk
Prof. dr hab. Stanisław Kawula
Prof. dr hab. Wojciech Kojs
Prof. dr hab. Stefan M. Kwiatkowski
Prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński
Prof. dr hab. Tadeusz Lewowicki
Prof. dr hab. Mieczysław Łobocki
Prof. dr hab. Krystyna Marzec-Holka
Prof. dr hab. Stefan Mieszalski
Prof. dr hab. Aleksander Nalaskowski
Prof. dr hab. Czesław Nosal
Prof. dr hab. Irena Obuchowska
Prof. dr hab. Stanisław Palka
Prof. dr hab. Karol Poznański
Prof. dr hab. Andrzej Radziewicz-Winnicki
Prof. dr hab. Bronisław Siemieniecki
Prof. dr hab. Tomasz Szkudlarek
Prof. dr hab. Bogusław Śliwerski
Prof. dr hab. Andrzej de Tchorzewski
Prof. dr hab. Janina Wyczasany

Kolegium Redakcyjne

Prof. dr hab. Małgorzata Górnik-Durose
Dr hab. Ewa Jarosz
Prof. dr hab. Barbara Kozusznik
Prof. dr hab. Anna Nowak
Prof. dr hab. Jan M. Stanik
Prof. dr hab. Adam Stankowski
Dr hab. Agnieszka Stopińska-Pająk
Prof. dr hab. Ewa Syrek

Sekretarz Redakcji

Dr hab. Beata Piłula

www.chowanna.us.edu.pl

Adres Redakcji / Editorial Address
Wydział Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego
40-126 Katowice, ul. M. Grażyńskiego 53
tel./fax (32) 258-94-82
e-mail: zbigniew.spendel@us.edu.pl

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Central and Eastern European Online Library
www.cceol.com
Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wstęp (<i>Anna Nowak</i>)	11
---------------------------------------	----

Artykuły

ANNA NOWAK Pojęcie, istota, przyczyny, mechanizmy marginalizacji i wykluczenia społecznego	17
AGATA RZYMELKA-FRAŃKIEWICZ Znaczenie wykształcenia w wymiarze indywidualnego i globalnego rozwoju społecznego. Polska a Współczynnik Rozwoju Społecznego — Human Development Index (HDI)	33
ELŻBIETA BIELECKA, EWA KOZDROWICZ Uwierzyć w siebie. Wyrównywanie szans dzieci zagrożonych marginalizacją	45
EWA SYREK Edukacyjno-pedagogiczne konteksty społecznego wymiaru choroby	55
GRZEGORZ SZUMSKI Efekt skupienia. W jaki sposób światła zasada przyczynia się do edukacyjnego wykluczenia	69
ZENON GAJDZICA Dystans społeczny wobec osób z upośledzeniem umysłowym jako czynnik determinujący ich marginalizację	83
ILONA FAJFER-KRUCZEK Uwarunkowania uczestnictwa osób niepełnosprawnych intelektualnie w otwartym rynku pracy	93
ANDRZEJ CZERKAWSKI Wykluczenie edukacyjne niedostosowanych społecznie	109
MONIKA NOSZCZYK-BERNASIEWICZ, MACIEJ BERNASIEWICZ Sytuacja szkolna nieletnich w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich. Analiza jakościowa	121

EWA BIELSKA Teoria <i>empowerment</i> , krytyczna teoria rasowa, latynoska krytyczna teoria rasowa i teoria LGBT jako odpowiedź na ryzyko marginalizacji społecznej	133
ADAM ROTER Edukacja jako proces warunkujący wyjście z marginalizacji — prawda czy fałsz? Na przykładzie migracji zarobkowych	143
BEATA DYRDA „Paradoks edukacyjny” — uczniowie zdolni z grup wysokiego ryzyka .	153
BOŻENA MATYJAS Szanse edukacyjne dziecka wiejskiego. Stan, uwarunkowania i perspektywy	165
EWA JAROSZ „Uczestnictwo dzieci” — idea i jej znaczenie w przełamywaniu wykluczenia społecznego dziecka	179
MARIA DEPTUŁA Edukacja rodziców jako sposób zapobiegania wykluczaniu dziecka ze środowiska rówieśników	193
WIOLETTA JUNIK Zapobieganie wykluczeniu społecznemu uczniów przez wzmacnianie ich rezilencji	207
BEATA PITUŁA Refleksja nad wybranymi uwarunkowaniami marginalizacji roli współczesnego nauczyciela	223
KATARZYNA BORZUCKA-SITKIEWICZ Korekcja doświadczeń urazowych będących źródłem zachowań destrukcyjnych jako element inkluzji społecznej	235
JUSTYNA KUSZTAŁ Formy wsparcia i pomocy edukacyjno-wychowawczej dzieci i młodzieży o specjalnych potrzebach edukacyjnych w Niemczech	247
TERESA WILK Edukacja teatralna — czyli o profilaktycznym wymiarze sztuki wobec współczesnych niepokojów	257
ALICJA ŻYWCZOK Idea afirmacji życia w systemie pedagogicznym Bronisława Ferdynanda Trentowskiego	269

Recenzje

Chowanna. (Myśli wybrane). Komentarz. Wybór i opracowanie Wiesław Andrukowicz. Przedmową opatrzył Lech Witkowski. Postłowie Sławomir Sztobryn. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2010, ss. 199, ISBN 978-83-7587-458-7 (*Bogusław Śliwerski*). 283

Table of contents

Introduction (<i>Anna Nowak</i>)	11
--	----

Papers

ANNA NOWAK Notion, essence, etiology and mechanisms of social marginalization and exclusion	17
AGATA RZYMELKA-FRAŃKIEWICZ Significance of education in terms of individual and global social development. Poland — Human Development Index (HDI)	33
ELŻBIETA BIELECKA, EWA KOZDROWICZ To believe in yourself. Offering equal opportunities for children in danger of marginalization	45
EWA SYREK Educational and pedagogical contexts of the social dimensions of disease.	55
GRZEGORZ SZUMSKI The cluster effect. How an enlightened principle can lead to educational exclusion?	69
ZENON GAJDZICA Social distance of mentally disabled people as a determinant of their marginalization	83
ILONA FAJFER-KRUCZEK The way intellectually disabled people are conditioned to participate in the open labor market	93
ANDRZEJ CZERKAWSKI The educational exclusion of the socially maladjusted	109
MONIKA NOSZCZYK-BERNASIEWICZ, MACIEJ BERNASIEWICZ The school situation of minors in correctional houses and hostels for the juvenile. Quality analysis	121

EWA BIELSKA The empowerment theories, critical racial theory, critical racial Latin American theory and LGBT theory as an answer to the social marginalization risk	133
ADAM ROTER Education as a process of conditioning the output of marginalization. True or false based on basedthe example of migration	143
BEATA DYRDA “Educational paradox” — gifted students from the high-risk groups	153
BOŻENA MATYJAS Educational chances of rural children. Conditions, determinants and prospects	165
EWA JAROSZ “The participation of children” — the concept and its significance for overcoming child social exclusion	179
MARIA DEPTUŁA Educating parents as a way to prevent exclusion of a child from the peer environment	193
WIOLETTA JUNIK Preventing students’ social exclusion by fostering their resiliency	207
BEATA PITUŁA Reflection on selected determinants of marginalization of the role of the modern teacher	223
KATARZYNA BORZUCKA-SITKIEWICZ The correction of traumatic experiences triggering destructive behaviours as an element of social inclusion	235
JUSTYNA KUSZTAL The forms of support and educational-upbringing assistance for children and youth with special educational needs in Germany	247
TERESA WILK Theatre education — the art that prevents modern unrests	257
ALICJA ŻYWCZOK The idea of life affirmation in the pedagogical system by Bronisław Ferdynand Trentowski	269

Reviews

Chowanna. (Selected thoughts). A commentary. Selected and edited by Wiesław Andrukowicz. Preface by Lech Witkowski. Afterword by Sławomir Sztobryn. Kraków: Oficyna Wydawnicza "Impuls" 2010, p. 199, ISBN 978-83-7587-458-7 (*Bogusław Śliwerski*) 283

Wstęp

Niniejszy tom „Chowanny” powstał jako odpowiedź na problemy społeczne związane z marginalizacją i wykluczeniem społecznym, problemy, które pozostają przedmiotem zainteresowania reprezentantów nauk społecznych, socjologów, pedagogów społecznych i polityków społecznych. Problemy marginalizacji i wykluczenia społecznego są coraz bardziej powszechne, dotyczą różnych jednostek, grup społecznych i całych krajów, przybierają różną postać i formę. Obok bezrobocia, ubóstwa i nierówności społecznych można je uznać za podstawową barierę postępu społecznego i integracji społecznej.

Marginalizacja jest zjawiskiem wielowymiarowym, może być rozpatrywana jako cecha stanu więzi, sytuacji i możliwości działania w dystrybucji dóbr, uczestnictwa w kulturze, sprawach publicznych, edukacji... Marginalizacja społeczna znajduje także wyraz w postawach, przekonaniach, w ocenie sytuacji życiowej, szans i możliwości efektywnego uczestnictwa w życiu społecznym (Kwaśniewski, 1997). Marginalizacja to nie tylko fakt społeczny, związany z określonymi warunkami życia, ale również wewnętrzna zgoda na nie, poddanie się presji okoliczności, poddanie się presji otoczenia, rezygnacja z walki o zmianę, poprawę sytuacji. Dlatego — jak zauważa Tadeusz Pilch — w rzeczywistości mentalnej człowieka wykluczonego odgrywa rolę wychowanie i wsparcie edukacyjne. W procesach wychowawczych i funkcjach dydaktycznych systemu szkolnego i systemu oświaty dorosłych kryją się olbrzymie możliwości wyposażenia człowieka w skuteczne mechanizmy przewyciężenia bezradności i osamotnienia, neutralizujące skutki procesów marginalizowania (Pilch, 2004).

Badania dowodzą, że istnieje związek pomiędzy poziomem wykształcenia a statusem społeczno-ekonomicznym, prestiżem społecznym, miejscem zajmowanym w strukturze stosunków społecznych, mobilnością zawodową i życiową. Im wyższy poziom wykształcenia obywateli, tym wyższy poziom ogólnego rozwoju społecznego państw. Potwierdzają to dane zawarte w corocznych *Raportach rozwoju społecznego*. Z niewykształconej ludności rekrutują się często „ludzie wykluczeni”, pozbawieni dostępu do rynku pracy w zawodach wymagających odpowiedniego wykształcenia i kwalifikacji, wykonujący niskopłatną i niepewną pracę, którzy tworzą destrukcyjne uczestnictwo w życiu społecznym. Większość badaczy postrzega edukację jako stymulator rozwoju, mogący przeciwdziałać marginalizacji i jej niepożądanym skutkom. Edukacja wbrew pełnionym funkcjom i oczekiwaniom może jednak stanowić instrument wykluczania i utrwalania różnic, uwarunkowanych przez zróżnicowanie warunków rozwojowych w domu rodzinnym i położenie społeczne rodziców. Analiza sytuacji w oświacie pozwala stwierdzić, że w miejsce dotychczasowych mechanizmów selekcionowania uczniów przez system szkolny wchodzi nowe, związane z koniecznością ponoszenia opłat za kształcenie, koniecznością długotrwałego i często kosztownego przygotowywania się do egzaminów i testów, opłacania kosztów dojazdu do szkół. Dla wielu młodych ludzi nie jest możliwa realizacja aspiracji edukacyjnych. Nie bez znaczenia dla dalszej kariery edukacyjnej i zawodowej pozostaje niejednokrotnie atrakcyjność szkół na różnych poziomach.

Marginalizacja i wykluczenie społeczne to interesujące poznawczo zjawiska. Pomimo dużego zainteresowania naukowców tą problematyką, opracowywania analiz i raportów wciąż rodzą się liczne pytania, na które poszukujemy odpowiedzi. Wśród nich są pytania: W jaki sposób zapobiec zjawiskom marginalizacji i jak przywrócić społeczeństwu tych, którzy zostali zepchnięci na jego margines? Jaka rolę odgrywa w tych działaniach edukacja?

W tym tomie „Chowanny” zaprezentowano zarówno teoretyczne refleksje, jak i badania empiryczne. Dominują rozważania teoretyczne, w których zostały poruszone kwestie dotyczące istoty, przyczyn i mechanizmów marginalizacji oraz wykluczenia społecznego w kontekście edukacji i nierówności w dostępie do edukacji dzieci i młodzieży (artykuły Anny Nowak oraz Elżbiety Bieleckiej i Ewy Kozdrowicz). Zwrócono uwagę na znaczenie wykształcenia w wymiarze nie tylko indywidualnego rozwoju społecznego, ale także rozwoju globalnego (Agata Rzymelka-Frańkiewicz). W prezentowanym zbiorze tekstów znajdują się rozważania Ewy Syrek dotyczące problemów edukacyjnych, pedagogicznych i społecznych funkcjonowania dzieci i młodzieży z przewlekłymi chorobami. Grzegorz Szumski analizie poddał proces selekcji uczniów

z lekką niepełnosprawnością intelektualną; szczególny nacisk położył na status społeczno-ekonomiczny rodziców uczniów i jego wpływ na formę kształcenia niepełnosprawnego dziecka. Zenon Gajdzica zaprezentował badania dystansu społecznego wobec osób z upośledzeniem umysłowym w środowisku wielokulturowym i monokulturowym. Iłona Fajfer-Kruczek podjęła próbę wyjaśnienia utrudnionego dostępu do wykonywania zawodu czy braku uczestnictwa w rynku pracy osób niepełnosprawnych intelektualnie. Andrzej Czerkawski omówił problematykę wykluczenia edukacyjnego jednostek niedostosowanych społecznie, a Monika Noszczyk-Bernasiewicz i Maciej Bernasiewicz dokonali analizy życiorysów nieletnich przestępców pod kątem determinantów nieprzystosowania społecznego (w tym opóźnień szkolnych). Przedmiotem analizy przedstawionej w artykule Ewy Bielskiej jest emancypacyjny potencjał umiejscowiony w teoriach krytycznych egzemplifikowanych przez teorię *empowerment*, krytyczną teorię rasową, latynoską krytyczną teorię rasową oraz teorię LGBT. Adam Roter przedstawia analizę edukacji jako możliwości wyjścia z marginalizacji w warunkach migracji ludności i powody zaniku idei merytokracji jako sposobu osiągania awansu społecznego. Beata Dyrda podejmuje problem uczniów zdolnych wywodzących się z grup wysokiego ryzyka, zagrożonych marginalizacją społeczną; zagadnienie traktuje w kategoriach swoistego „paradoksu edukacyjnego”. W swoim artykule Bożena Matyjas ukazała szanse edukacyjne dziecka wiejskiego na przykładzie uczniów gimnazjum w Łapowie w województwie świętokrzyskim. Polskie korzenie idei uczestnictwa dzieci, czynniki i instrumenty promowania uczestnictwa i dziecięcego obywatelstwa przedstawiła Ewa Jarosz. Maria Deptuła zaprezentowała charakterystykę dzieci wykluczanych oraz przytoczyła przykłady wczesnej profilaktyki adresowanej do rodziców z grup ryzyka (mogących mieć poważne trudności w wypełnianiu roli rodzica), których dzieci są w okresie wczesnego dzieciństwa. Zapobieganie wykluczeniu społecznemu uczniów poprzez wzmacnianie ich reziliencji omówiła w swoim tekście Wioletta Junik. Refleksję nad wybranymi uwarunkowaniami marginalizacji roli współczesnego nauczyciela podjęła Beata Pituła. Natomiast Katarzyna Borzucka-Sitkiewicz opisała formy interwencji pomocne w inkluzji społecznej osób przejawiających różnorodne problemowe zachowania, rozwijające się na tle doświadczonych urazów. Formy wsparcia i pomocy edukacyjno-wychowawczej dla dzieci i młodzieży o specjalnych potrzebach edukacyjnych w Niemczech przedstawiła Justyna Kuształ. Możliwości zastosowania sztuki teatralnej w profilaktyce współczesnych niepokojów analizie poddała Teresa Wilk. Celem artykułu Alicji Żywczok jest przypomnienie klasycznej idei afirmacji życia zawartej w filozofii wychowania Bronisława Ferdynanda Trentowskiego.

Teksty z przedkładanego Czytelnikom tomu traktują o różnych społecznych, pedagogicznych, edukacyjnych aspektach marginalizacji i wykluczenia społecznego, ich uwarunkowaniach, mechanizmach, formach i obszarach, ale to, co wydaje się szczególnie cenne, dotyczy zaprezentowanych propozycji i programów mających na celu społeczną inkluzję jednostek lub grup żyjących na marginesie życia społecznego, normalizację ich uczestnictwa w życiu społecznym.

Praca ta — mamy nadzieję — przyczyni się do lepszego zrozumienia tych złożonych zjawisk oraz pobudzi reprezentantów nauk społecznych do inicjowania i realizowania programów aktywizacji i reedukacji na rzecz jednostek, a także grup odtrąconych, które z różnych przyczyn uległy działaniu mechanizmów marginalizacji lub/i wykluczenia społecznego lub znajdują się w sytuacji zagrożenia tymi zjawiskami.

Bibliografia

- Kwaśniewski J., 1997: *Postrzeżenie marginalizacji oraz strategii środków kontroli społecznej*. W: *Kontrola społeczna procesów marginalizacji*. Red. J. Kwaśniewski. Warszawa.
- Pilch T., 2004: *Marginalizacja społeczna a edukacja*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Red. T. Pilch. T. 3. Warszawa.

Anna Nowak

Nr indeksu 330566
PL ISSN 0137-706X

Copyright © 2012 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Redaktor
MAGDALENA STARZYK
Projektant okładki i szaty graficznej
BEATA MAZEPA-DOMAGAŁA
Redaktor techniczny
BARBARA ARENHÖVEL
Korektor
LIDIA SZUMIGAŁA, MIROSLAWA ŻŁOBIŃSKA
Skład i łamanie
ALICJA ZAŁĘCZKA

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Nakład: 280 + 50 egz. Ark. druk. 18,25.
Ark. wyd. 18,0. Papier offset. kl. III, 90 g

Cena 30 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Zasady opracowania materiałów

1. Redakcja przyjmuje teksty, które dotąd nigdzie nie były publikowane.
2. Nadsyłane prace będą recenzowane, a następnie omawiane na posiedzeniach Redakcji, która podejmie decyzję w sprawie zakwalifikowania ich do druku. O decyzji Redakcji Autor zostanie poinformowany. W przypadku niezakwalifikowania artykułu do druku zostanie on zwrócony Autorowi. (Prace realizowane między innymi w ramach grantu powinny być opatrzone informacją o rodzaju, numerze i tytule problemu badawczego).
3. Objętość tekstu nie może przekraczać 16 stron formatu A4, łącznie z bibliografią, przypisami, tabelami, rysunkami. Wyjątek od tej zasady stanowią jedynie artykuły zamówione.
4. Materiały przekazane do redakcji powinny zawierać:
 - komputerowy wydruk tekstu wraz z bibliografią (uporządkowaną alfabetycznie, w układzie nazwisko/data) oraz CD,
 - tabele, rysunki (wydruk oraz CD),
 - do każdego tekstu abstrakt oraz słowa kluczowe — w języku angielskim (względnie polskim),
 - przypisy: bibliograficzne (podane w tekście głównym, umieszczone w nawiasach w układzie nazwisko/data), rzeczowe (opatrzone cyfrą odpowiadającą numeracji ciągłej przypisów w tekście głównym, napisane na oddzielnej stronie),
 - informacje o Autorze (imię i nazwisko, tytuł, stopień naukowy i zawodowy, specjalność, stanowisko i miejsce pracy, aktualnie pełnione funkcje w stowarzyszeniach i towarzystwach krajowych i zagranicznych, adres do korespondencji, adres domowy, numer telefonu).

Warunki prenumeraty

Warunkiem regularnego otrzymywania „Chowanny” jest złożenie zamówienia na prenumeratę roczną. Cena każdego z tomów wyniesie 30 zł (+ VAT)

Zamówienia prosimy wysyłać pod adresem:

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO
UL. BANKOWA 12B, 40-007 KATOWICE
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl
tel. (32) 359-15-70

Bieżące numery można nabywać bezpośrednio w księgarni Wydawnictwa ul. Bankowa 12 (budynek rektoratu) lub zamawiać korespondencyjnie.

Subscription orders for all the magazines published in Poland available through the local press distributors or directly through the:

Foreign Trade Enterprise
ARS POLONA
Centrala Handlu Zagranicznego ARS POLONA S.A.
ul. Obrońców 25, 03-933 Warszawa

Księgarnia Wysyłkowa „LEXICON”
Maciej Woliński
ul. Dereniowa 2/96, 02-776 Warszawa
e-mail: lexicon@lexicon.net.pl

KOLPORTER S.A.
ul. Zagnańska 61, 25-528 Kielce